

Vzájemný vztah mezi marxistickou filosofií, vědeckým komunismem a sociologií*

VLADIMÍR JEVDOKIMOVIČ KOZLOVSKIJ

Moskva

Úvod

Problém vzájemného vztahu a vzájemného působení historického materialismu, vědeckého komunismu a marxistické sociologie je neobyčejně aktuální. Představitelé buržoazní a revizionistické filosofie ve snaze rozštěpit jednotu marxistického učení stavějí do protikladu historický materialismus a sociologii. Snaží se konstruovat rozmanité koncepce, které mají „nahradit“ vědecké učení o společnosti. Proto je důležité, aby se ukázal opravdový, skutečný vzájemný vztah mezi historickým materialismem, teorií vědeckého komunismu a sociologií. Naše epocha, bohatá na události, historická epocha přechodu od kapitalismu k socialismu, budování socialistické společnosti a jejího přerůstání v komunismus, epocha bouřlivého rozvoje věd a jejich diferenciací a integrace, potvrzuje správnost základních tezí marxistické vědy a při její konkretizaci současně vytyčuje neodkladné úkoly objasnit nové otázky nebo nové aspekty problémů našimi společenskými vědami již zkoumaných. Odpověď na tyto otázky souvisí s analýzou některých stránek marxistické metodologie.

Proto je nutné prozkoumat problém jednoty a rozdílů takových věd, jako je historický materialismus, vědecký komunismus a sociologie.

1. Vzájemný vztah mezi dialektickým a historickým materialismem

Marxismus je ucelený a důsledně vědecký světový názor. Je pravdivým odrazem skutečnosti a vyjadřuje základní zájmy dělnické třídy. Marxismus obsahuje v nedílné jednotě dialektický a historický materialismus, ekonomické učení Karla Marxe a jeho teorii vědeckého komunismu.

Proto historický materialismus jako filosofická věda plní funkci světového názoru.

Jeho význam tkví současně v tom, že je obecnou metodologií pro ostání společenských věd, protože předmětem jeho zkoumání jsou obecné zákony vývoje společnosti a jejího fungování. Historický materialismus je rovněž základem marxistické sociologie a jako podstatná složka marxistického světového názoru je teoretickou základnou politické činnosti komunistických stran.

Světónázorový charakter historického materialismu je základem nedílného vztahu mezi dialektickým a historickým materialismem. Pokusy současných revizionistů oddělit historický materialismus od dialektického jsou hluboce nesprávné a škodlivé. Revizionisté tvrdí, že historický materialismus není součástí marxistické filosofie, že je to jen jedna z konkrétních věd existujících samostatně a nezávisle na filosofii. Tak se snaží otevřít cestu ke spojení historického materialismu se současnou buržoazní sociologií, která prý — podle jejich tvrzení — nezávisí ani na ideologii, ani na třídních zájmech. Když se pokoušejí odloučit historický materialismus od dialektického a prohlašují, že je nezávislý na filosofii, na světovém názoru, v podstatě se snaží nahradit marxistickou teorii historického procesu buržoazními sociologickými koncepcemi.

V čem tedy záleží vnitřní vztah, nerozborná jednotu a nedílnost dialektického a historického materialismu?

Historický materialismus je dialektickomaterialistické pojetí lidské společnosti, opírá se tedy o obecné filosofický světový názor. Na druhé straně činí tento světový názor úplným, protože teprve jeho vytvoření umožňuje podat vědecký výklad nejen přírody, ale i společenského života.

Historický materialismus je filosofickou vědou především proto, že v aplikaci na společnost řeší základní otázku filosofie — otázku vztahu vědomí a bytí. Právě při řešení této otázky je patrna jednotu dialek-

* Referát přednesený 11. dubna 1973 na celostátním a sociologie v Solenických.

semináři komunistů-pracovníků v oblasti filosofie

tického a historického materialismu. Uznává-li dialektický materialismus objektivně reálné bytí jako nezávislé na vědomí, pak historický materialismus uznává společenské bytí jako objektivní realitu, nezávislou na společenském vědomí lidstva. V obou případech je vědomí, tedy i společenské vědomí, chápáno jako více nebo méně přesný odraz objektivní skutečnosti.

Otázka vztahu společenského vědomí ke společenskému bytí zaujímá v historickém materialismu právě takové místo, jako otázka vztahu vědomí k bytí v dialektickém materialismu. To je základní otázka učení o společnosti, jehož rozdílné řešení určuje předěl mezi materialistickým a idealistickým pojetím dějin.

Takové kategorie historického materialismu, jako jsou společenské bytí a společenské vědomí, materiální a ideologické vztahy atd., navazují na příslušné kategorie dialektického materialismu a konkretizují je. Konkretizace je zde nutná proto, že z kategorií dialektického materialismu v jejich co nejobecnější podobě nelze čistě logicky vyvodit odpověď na specifické otázky poznání života společnosti. Například dialektický materialismus definuje předměty, jevy a vztahy existující mimo vědomí člověka a nezávislé na něm jako hmotné. Avšak společenský život se, jak známo, liší od přírody tím, že všechny společenské jevy a vztahy jsou výsledkem činnosti lidí, a lidé jsou uvědomělé bytosti. V souvislosti s tím vznikla otázka existence takových vztahů ve společnosti, které nejsou závislé na společenském vědomí lidí.

Při rozpracování kategorie společenského bytí vydělil historický materialismus ze složitě sítě společenských vztahů hmotné vztahy. Díky tomu byly základní teze filosofického materialismu rozšířeny na poznání lidské společnosti, současně však byly také konkretizovány s ohledem na specifiku společenského života jako zvláštní součásti hmotného světa... V kategoriích „společenské bytí“, „hmotné společenské vztahy“ atd. se tedy odráží nejen to, co spojuje lidskou společnost s celým ostatním hmotným světem, nýbrž i to, co tvoří její specifiku.

Právě tak se například dialektická kategorie protikladu jako zdroje vývoje konkretizuje při aplikaci na společenský život, nabývá zvláštní klasifikace, dělení na typy antagonistických a neantagonistických pro-

তিকলাদ, zvláštních forem jednoty a boje protikladů a specifických forem jejich řešení.

Z toho plyne, že základní teze historického materialismu nejsou prostě jen rozpracováním tezí dialektického materialismu, ale také konkretizací jeho tezí v aplikaci na zkoumání společenského života. Mezi oběma existuje vnitřní vztah jednoty a rozdílu podmíněného specifičností studia té či oné oblasti poznání. Odtud zřejmě pramení zjednodušené pojetí dané otázky, které se ještě čas od času objevuje v literatuře a v názorech některých filosofů – totiž výklad historického materialismu jako prostého mechanického přenesení tezí dialektického materialismu do oblastí společenských vztahů.

Vyskytují se také chyby jiného druhu, když se tvrdí, že dialektický materialismus časově předcházел historickému materialismu, že byl zcela dotvořen a teprve potom byl rozšířen na poznání lidské společnosti. Avšak rozbor historického procesu ukazuje, že Marx vytvořil dialektický a historický materialismus jako jednotlivý celek v témže období svého duchovního vývoje. Hybnou silou tohoto vývoje byly reálné potřeby revolučního boje, společenského života prostoupěného bojem, tříd a jejich hmotných zájmů. Tak měla právě analýza sociálních problémů rozhodující význam pro to, aby Marx vypracoval nový světový názor.

Dialektický a historický materialismus jsou vzájemně spojeny. Nejen historický materialismus není myslitelný bez dialektického, ale ani dialektický materialismus není možný bez historického. Lze to dokázat řadou nezvratných skutečností. Za prvé, vytvoření historického materialismu bylo nezbytnou podmínkou překonání omezenosti starého materialismu, neboť všichni materialisté před Marxem chápali materialisticky jen přírodu a při výkladu společenského života zůstávali idealisty. Teprve když Marx a Engels vytvořili historický materialismus, dosáhl filosofický materialismus svého kulminačního bodu. Za druhé, jen historický materialismus umožnil vytvořit nové vědecké marxistické pojetí úlohy praxe, odhalit její význam jako základu poznání a kritéria pravdy, dospět k závěru, že praxe se neomezuje jen na vědeckotechnický experiment, nýbrž zahrnuje v sobě materiální, společensko-histo-

rickou činnost lidí. K takovému pojetí praxe lze dospět jen na základě historického materialismu.

V Marxově pojetí je filosofie nástrojem revoluční přeměny světa. Tento úderný charakter marxistické filosofie rovněž nelze pochopit bez historického materialismu, který zdůrazňuje nutnost praktické činnosti lidí jako předpokladu změny ve společenských vztazích. Jednota dialektického a historického materialismu je podmíněna také jednotnou metodou poznání — metodou dialektickou.

Dialektický a historický materialismus jsou tedy organicky a nerozlučně spjaty a každý pokus o jejich vzájemné odtržení je neopodstatněný a škodlivý.

Jakékoli rozdělování filosofické vědy (a jejich představitelů) na úzce vymezené oblasti buď výlučně dialektického, nebo historického materialismu je neodůvodněné. Jak jsme již uvedli, je přirozené, že existují sféry poznání specifické pro dialektický materialismus, právě tak jako pro historický materialismus. Je však všeobecně známo, že nikdo nemůže být kvalifikovaným specialistou v oboru historického materialismu, aniž by studoval například základy přírodních věd, právě tak jako není možné úspěšně zpracovat problematiku dialektického materialismu, omezí-li se jeho užití jen na oblast přírody. Zvláště názorně je to patrné v dnešní době, kdy prudký rozvoj vědeckotechnické revoluce, kooperace a integrace i diferenciace věd — a jejich vzájemné prolínání — ve zvýšené míře vyžaduje od filosofů takovou koncepci a aplikaci marxistické filosofie, která vychází z jednoty dialektického a historického materialismu.

Vztahy mezi historickým a dialektickým materialismem jsou tedy charakterizovány jednotou, předěly mezi oběma jsou relativní a pohyblivé, takže jejich vzájemný vztah je možno charakterizovat jako jednotu v odlišnostech.

2. Historický materialismus a vědecký komunismus

Chceme-li seriózně přistoupit k této otázce, je třeba se zaměřit především na specifiku předmětu historického materialismu a zákonů, které zkoumá, a to ve srovnání s mnoha ostatními vědami zkoumajícími společenský život.

Máme-li najít správnou odpověď, musíme analyzovat vzájemný vztah mezi obecnými zákony vývoje společnosti a specifickými zákony společensko-ekonomických formací, jakož i vzájemný vztah mezi obecnými zákony vývoje společnosti a zákony vývoje jednotlivých stránek, jednotlivých oblastí společenského života.

Obecné zákony vyjadřují podmínky existence každé lidské společnosti. (Například výroba je hlavní základnou lidské existence bez ohledu na to, jakého vývojového stupně společnost dosáhla a v jakých podmínkách lidé žijí.)

Znalost těchto zákonů ovšem ještě neumožňuje určit konkrétní zvláštnosti každé jednotlivé formace. K tomu je nutné poznat charakter a zvláštnosti výroby v dané společnosti. Obecné zákonitosti přitom umožňují postihnout, které oblasti společenského života jsou zdrojem pokrokového rozvoje společnosti.

Působení obecných a zvláštních zákonů se prolíná, proto je nemůžeme studovat odděleně, nemůžeme je ani ztotožňovat. Historický materialismus nemůže ignorovat specifické zákony vývoje jednotlivých formací, neboť bez nich není možné poznat konkrétní sociální jevy. Středem jeho pozornosti však zůstává studium obecných zákonů historického procesu, působících ve všech, nebo alespoň v několika společensko-ekonomických formacích. Historický materialismus je obecná teorie historického procesu, vypracovaná na základě studia vývoje společensko-ekonomických formací, a zároveň je to metoda poznání společenských jevů. A protože předmětem historického materialismu jsou obecné zákony vývoje, je metodologickým základem všech společenských věd.

Existují základní principy metodologie historického materialismu, platné pro kteroukoli humanistickou vědu. První z těchto principů je princip objektivního materialistického přístupu ke společnosti, vyúsťující v postulát rozlišování společenského bytí a společenského vědomí, materiálních a ideologických vztahů. Lenin už v díle *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům* poznamenal, že to je základní ideou materialismu v sociologii.

Druhý metodologický princip je vyjádřen požadavkem posuzovat společnost jako specifický sociální organismus, nikoli jako sou-

čet jednotlivců. Společenské vztahy představují objektivní systém, který je základem společenského života, osobnosti a společnosti.

Třetí princip je princip historického přístupu. Chceme-li odhalit podstatu kteréhokoli sociálního jevu, musíme znát jeho minulost a tendence jeho vývoje v budoucnosti.

Konečně čtvrtý, nejdůležitější princip je princip třídního přístupu k sociálnímu životu. Žádnou sociální strukturu nemůžeme poznat, vyloučíme-li z ní třídy, posuzujeme-li ji mimo třídy a třídní vztahy. Pro ilustraci stačí připomenout jednu z Leninových poznámek k Bucharinově knize *Ekonomika přechodného období*: „Sociální systém' a „společenská formace' — všechno to je málo konkrétní bez pojmu třídy a třídní společnosti“ (Leninský sborník XI, s. 333).

K tomu je třeba dodat, že uvedené nejdůležitější principy či požadavky historického materialismu jsou založeny na základních tezích dialektické metody jako obecné metody poznání.

Rozbor otázky předmětu historického materialismu a jeho úlohy v poznání dovozuje vyvodit závěr, že historický materialismus jako metodologie všech společenských věd je také metodologií vědeckého komunismu.

Je nutno zvlášť zdůraznit určující roli historického materialismu jako metodologie všech společenských věd, protože buržoazní a revizionistická filosofie se pokouší tento jeho význam popírat a proti historickému materialismu jako metodě poznání staví některé speciální metody, které povyšuje na úroveň metod obecných. Příkladem jednoho z posledních podobných pokusů je filosofický směr strukturalismu (zejména ve Francii). Přední představitelé strukturní metody (nebo analýzy) ve Francii — Lévi-Strauss, M. Foucault, A. L. Seba — se domnívají, že strukturní metoda, kterou přenášejí z jazykovědy do všech společenských věd, je jedinou metodou přibližující nás k poznání sociálních jevů.

Je známo, že strukturní metodu v sociálních vědách poprvé na vědeckém základě zpracoval a uplatnil Marx v *Kapitálu*, který dodnes zůstává nepřekonaným vzorem strukturní analýzy složitých sociálních systémů. Je rovněž známo, že v určitých sfé-

rách poznání společenských jevů představuje tento přístup efektivní a nezbytný prostředek nebo metodu (například v sociologii, v některých oblastech ekonomických věd atd.).

Z toho však zdaleka ještě nevyplývá, že by se tato metoda mohla stát obecnou metodologií zkoumání společenského života. Strukturalisté mechanicky přenášejí jazykovědu na všechny společenské vědy, absolutizují a nazývají ji „vědou — lodivodem v oblasti lidského“.¹

Strukturalisté otevřeně charakterizují společenské jevy jako rozmanité formy znakové komunikace, fungování společnosti je pro ně „jazykem v širokém smyslu slova“.² Avšak je dobře známo, že znak ve vlastním slova smyslu nemá vlastního bytí. Znak „nese“ cizí bytí, ve vztahu k němu vyjadřuje cosi vnějšího, jeho existence je ospravedlněna jen ve vztahu k bytí a jen potud může plnit svou specifickou funkci. Znak nabývá významu proto, že se stává nositelem myšlenek, poznatků, informací o předmětech a jevech, které jsou pro něho vnější. Cožpak můžeme posuzovat jevy a předměty v procesu jejich výměny a interakce stejně jako slova v přirozeném jazyce nebo symboly v různých umělých jazycích? Rozumí se, že nikoli. Ba právě naopak: předměty plní určitou úlohu ve společenském životě, fungují ve společnosti a pro člověka má význam především sama jejich existence. Není pochyb o tom, že i pomocí znaků lze získat určitou zprostředkovanou informaci o věcech, že lze pomocí jednoho poznávat druhé, využít jedněch jevů pro zkoumání jiných. Takový druh poznání má však své meze, které strukturalisté rozšiřují ad absurdum tvrzením, že věda o znacích v sociální sféře — sémiotika — je všezahrnující věda, která tvoří společnou metodu poznání společenských věd, a dokonce všechny tyto vědy zahrnuje.

Je zcela zřejmé, že tato koncepce je jen poněkud pozměněnou „teorií symbolů“, jejíž idealistický charakter dávno prokázala věda i praxe.

Jak již bylo řečeno, metodologické postuláty historického materialismu platí i pro vědecký komunismus. Jaký je tedy vztah vědeckého komunismu k marxistické filosofii a k historickému materialismu?

¹ Lévi-Strauss, C.: *Anthropologie Structurale*. Paris 1968, s. 183.

² Tamtéž, s. 211.

Zhodnocení musí vycházet z jednoty tří základních součástí marxismu: filosofie, politické ekonomie a vědeckého komunismu (nebo socialismu).

Dále musíme mít na zřeteli, že vědecký komunismus se změnil z utopie ve vědu díky dvěma základním Marxovým objevům — materialistickému pojetí dějin a nové ekonomické teorii. Jen tyto dva velké objevy umožnily vědecky dokázat, že socialismus není výmyslem snilků, nýbrž historickou nutností, že v důsledku třídního boje proletariátu socialismus nevyhnutelně vystřídá kapitalismus.

Marxův vědecký socialismus se tedy opírá jak o filosofické učení, tak i o ekonomickou teorii, proto všechny tři složky marxismu tvoří jeden nedělitelný celek.

Bez marxistické filosofie, a tedy také bez historického materialismu, není možná ani teorie vědeckého komunismu. Nedílná jednota historického materialismu a teorie vědeckého komunismu neznamená jejich totožnost. Jak jsme již uvedli, historický materialismus je vědou o společnosti a obecných zákonitostech jejího vývoje. Vědecký komunismus studuje cesty a podmínky přechodu od kapitalismu ke komunismu: jeho předmětem jsou obecné zákonitosti vzniku a vývoje socialismu a komunismu. Zkoumá současně i obecné zákonitosti, nikoli však z hlediska celkového historického vývoje, nýbrž z hlediska přechodu od kapitalismu k socialismu a komunismu.

Předmět vědeckého komunismu tvoří: výzkum celosvětové historické úlohy proletariátu, socialistické revoluce, diktatury proletariátu, národně osvobozenického boje, strategie a taktiky komunistického hnutí, výstavby socialismu a komunismu, řízení socialistické a komunistické společnosti.³

Pokud jde o předmět vědeckého komunismu, existují dvě hlediska: představitelé jednoho z nich se domnívají, že vědecký komunismus je vědecká teorie socialismu a komunismu, představitelé druhého spatřují jeho předmět v *sociálně politických* zákonitostech vzniku, ustavení a vývoje komunistické společnosti.

Soudíme, že druhé hledisko se více blíží pravdě. Vědecký komunismus se pochopitelně neopírá jen o historický materialismus, ale i o marxistickou politickou ekono-

mii — vychází z ekonomických procesů. Avšak především se zabývá zákonitostmi revoluce, třídního boje, státu, řízení společnosti atd. — tedy zákonitostmi sociálně politickými.

Vědecký komunismus zkoumá dvě základní skupiny zákonitostí. K jedné z nich patří zákonitosti revolučního boje proletariátu proti buržoazii v kapitalistických zemích a zákonitosti národně osvobozenického protiimperialistického hnutí. Druhá skupina souvisí s procesem socialistické a komunistické výstavby v zemích světové socialistické soustavy. Obě skupiny zákonitostí působí v úzkém vzájemném vztahu. Jsou odrazem obsahu soudobého revolučního procesu jako jednotitého celku.

Zákonitosti vědeckého komunismu vyjadřují podstatu sociálně politických procesů v období přechodu společnosti od kapitalismu k socialismu a komunismu. Některé z těchto zákonitostí působí jen v určitých historických etapách vývoje soudobé společnosti. K nim patří zákonitosti přechodu od kapitalismu k socialismu a zákonitosti výstavby beztřídní společnosti. Jiné působí po dobu trvání celé komunistické formace jako výraz základních tendencí jejího vývoje. Patří k nim zákonitost uvědomělého řízení společenských procesů, zákonitost plánovitého a nepřetržitého zdokonalování společenských vztahů, zákonitost všestranného rozvoje osobnosti aj.

To samozřejmě neznamená, že problémy přechodu od kapitalismu ke komunismu jsou výlučnou záležitostí teorie vědeckého komunismu, a nikoli historického materialismu. Takové pojetí prakticky vylučuje z historického materialismu nejaktuálnější otázky současnosti, jejichž analýza právě poskytuje materiál pro obohacení a vývoj celkového chápání historického procesu.

Tak mohutný zlom v dějinách, jakým je přechod od kapitalistické formace, tj. od poslední třídní formace, k beztřídní komunistické společnosti, musí být nutně předmětem zkoumání marxismu jako celku, v jednotě všech jeho součástí. Každá součást marxismu však studuje a zevšeobecňuje proces vzniku nové komunistické formace ze svého hlediska. Například materialistická dialektika při své analýze tohoto procesu odhaluje specifiku projevů (zákonů) dialektiky v podmínkách přerůstání

socialismu v komunismus, v podmínkách kdy rozpory ztrácejí svůj antagonistický charakter a zvraty již nenabývají povahy společenských revolucí. Bez takového postupu nelze obohatit a konkretizovat uvedené zákony v nových historických podmínkách. Historický materialismus také nemůže objevit obecné zákonitosti společenského vývoje, aniž by prozkoumal zvláštnosti přechodu od kapitalismu k socialismu a od socialismu ke komunismu. Vědecký komunismus pak studuje tento přechod především z hlediska analýzy obecných zákonitostí socialistické revoluce a socialistické výstavby a jejich tvořivého využití v činnosti komunistických stran, v jejich strategii a taktice.

Nejeden problém, který studuje historický materialismus, je úzce spjat s teorií vědeckého komunismu, přitom však s ní není zcela totožný. Tak například jedním z důležitých problémů teorie a taktiky socialistické revoluce je otázka národně osvobozenického hnutí jako zálohy proletářského revolučního boje a problematika programu marxistické strany v národnostní otázce. I historický materialismus se zabývá národnostní otázkou a problémy národně osvobozenického hnutí, avšak posuzuje je z jiného aspektu. Úkolem historického materialismu je studium takových společenských jevů, jako je etnická skupina, národnost, národ, z hlediska jejich místa v životě společnosti a objasnění závislosti těchto jevů na způsobu výroby.

Teorie vědeckého komunismu se zabývá otázkami taktiky třídního boje proletariátu, problémy teorie a taktiky socialistické revoluce. Avšak obecné otázky marxistické teorie tříd, sociální revoluce jako zákona přechodu od jedné společensko-ekonomické formace ke druhé, přesahují rámec učení vědeckého komunismu. Tyto otázky studuje historický materialismus a jejich řešení tvoří teoretickou základnu správného pojetí problémů vědeckého komunismu.

Obsahem teorie vědeckého komunismu jsou tudíž problémy revoluční přestavby kapitalistické společnosti v komunistickou. Proto ji nelze ztotožňovat s historickým materialismem a s marxisticko-leninskou sociologií. Není pochyb o tom, že poznání obecných zákonitostí vývoje lidské společnosti, působících na všech stupních jejího dějin, studium struktury a vzájemných vztahů rozličných stránek života společnos-

ti atd. jsou obecnějšími úkoly než poznání konkrétních zákonitých cest a forem přechodu od třídní společnosti ke společnosti beztřídní, než studium vzniku, ustavení a vývoje komunistické společnosti.

Teorie vědeckého komunismu vychází ze studia dějin, ze zobecnění zkušeností mezinárodního dělnického hnutí a výstavby nové společnosti v zemích, které nastoupily cestu socialismu a komunismu. Ve vztahu k jednotlivým historickým vědám — k dějinám mezinárodního komunistického a dělnického hnutí, dějinám KSSS a dalších komunistických a dělnických stran — tedy představuje teoretické zobecnění.

Zkušenosti revolučního boje jsou nejdůležitějším pramenem rozvoje a obohacení teorie vědeckého komunismu. Jsou vyjádřeny v deklaracích z porad komunistických a dělnických stran v letech 1957, 1960 a 1969.

Pro další rozvoj marxismu-leninismu mají neocenitelný význam zkušenosti z komunistické výstavby v Sovětském svazu, teoreticky zobecněné na XXIV. sjezdu KSSS, zkušenosti z budování nové společnosti v ostatních zemích světové socialistické soustavy, právě tak jako zkušenosti z boje proti imperialismu a neokolonialismu v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky.

Při rozboru vzájemného vztahu historického materialismu a vědeckého komunismu je nutné zdůraznit také tyto dva momenty: Za prvé, vědecký komunismus chápáný v širokém smyslu slova jako souhrn filosofických, ekonomických a sociálně politických názorů je marxismem-leninismem v jeho souhrnu, je vědeckým světovým názorem. Za druhé, ve vědeckém komunismu se soustřeďují otázky politiky naší strany (což ovšem neznamená, že se v těchto otázkách neodrážejí teze historického materialismu).

3. Historický materialismus a sociologie

Úvodem je opět nutno zdůraznit, že historický materialismus je obecně sociologickou teorií, která zkoumá obecně sociologické zákonitosti, jako například zákon souladu výrobních vztahů s charakterem a úrovní rozvoje výrobních sil nebo zákon o určující roli výrobního způsobu.

Marxistická sociologie se v tomto širším pojetí shoduje s historickým materialis-

mem, můžeme tedy říci, že historický materialismus je sociologií marxismu-leninismu.

Sociologické zkoumání má však více rovin obecnosti:

- 1) marxistická sociologie jako historický materialismus;
- 2) konkrétní sociologie, zabývající se užšími problémy, například rodinnými vztahy, způsobem života, vývojovými procesy některých sociálních skupin, výrobních kolektivů atd.;
- 3) sociologický výzkum.

První rovina se projevuje v obecně filosofické tematice, která má sociologický aspekt. ne vždy dostatečně zdůrazněný [společenský obsah a společenské formy pohybu v problému hmota a pohyb; materialistické pojetí dějin, společenská historická praxe, sociální podmíněnost poznání (v teorii poznání dialektického materialismu), dialektika sociálních procesů (v jednotlivých částech dialektiky) atd.].

Také zde pozorujeme, že obecně filosofické (nebo obecně historickomaterialistické) principy tvoří metodologii studia sociálních procesů.

Materialistické pojetí společenského života poskytuje jedinou vědeckou základnu pro konkrétní sociální výzkumy. Stupeň jejich efektivnosti závisí na důslednosti, s jakou se aplikuje metoda historického materialismu. Jsou-li však konkrétní sociální výzkumy postaveny do protikladu k historickému materialismu, nutně ztrácejí svůj vědeckometodologický základ, a tím i teoretickou perspektivu a praktickou hodnotu.

Současně však nelze začleňovat všechnu problematiku konkrétních sociálních výzkumů do historického materialismu. Mohlo by se pak stát, že by se historický materialismus rozplynul v záplavě dílčích teorií a specifických problémů.

Obecné metodologické zásady historického materialismu se přirozeně v konkrétní sociologii neaplikují mechanicky, ale modifikují se v jednotlivých metodách vzhledem ke konkrétním podmínkám a konkrétnímu předmětu výzkumu.

Poměrně nedávno se v sociologii začaly uplatňovat nové výzkumné metody, mj. i kvantitativní a některé další metody, jako strukturně funkcionální, systémová atd. Značně se rozšířila i kybernetika a infor-

matorika. V souvislosti s tím vznikly mezi filosofy ostré diskuse. Jedna skupina pokládá tyto prostředky poznání sociálních jevů za rozhodující a jediné platné (dokonce se objevil pokus stavět je do protikladu k historickému materialismu). Jiní proti tomuto stanovisku oprávněně protestují, neboť absolutizaci těchto metod považují za škodlivou a zastávají názor, že je třeba těchto metod využít v jednotlivých oblastech poznání, ale v kombinaci s jinými metodami a jako podřízené, opírající se o historický materialismus, který představuje obecně metodologickou základnu výzkumu.

Strukturně funkcionální a systémová analýza nepochybně přispívají k pokroku v oblasti poznání a přinášejí dobré výsledky. To uznávají pozitivisté i marxisté. Pozitivisté chápou však tuto metodu izolovaně a omezují se na konstatování její aplikability. Marxisté jdou dále. Posuzují tyto metody z hlediska a) jejich geneze, b) souvislosti s jinými metodami, c) třídního přístupu.

I mezi našimi sociology se projevily nekritické postoje vůči buržoazní sociologii, pokusy prohlásit sociologii za nestrannickou vědu, odtrhnout ji od historického materialismu a zbavit ji třídního obsahu. Příkladem tohoto druhu byl cyklus sociologických přednášek J. Levady v roce 1968 na Moskevské státní universitě a diskuse o těchto přednáškách v Akademii společenských věd při ÚV KSSS v roce 1969.⁴ Jedním z charakteristických rysů buržoazní sociologie je odmítnutí analýzy základních globálních problémů kapitalistické společnosti spjatých s panstvím soukromého vlastnictví a s existencí neřešitelných rozporů, únik od těchto problémů do sféry rozboru dílčích otázek, jako jsou některé aspekty rodinných vztahů, konstituce atd. Je známo, že zakladateli sociologie tohoto typu byli E. Durkheim a M. Weber.

Soudobí buržoazní sociologové navazují na linii této sociologie. Tak například Günter Gafeln v práci *Sociologický experiment* (vyd. r. 1969) zkoumá otázku byrokratizace buržoazního aparátu, aniž by se jen slovem zmínil o příčinách, z nichž se zrodila. V poslední době se poměrně značně rozšířila teorie tzv. „postindustriální společnosti“. Její představitelé (Bell, Kahn) se při své argumentaci opírají o jednotlivé

⁴ Viz *Filosofskije nauki*, 1970, č. 3.

izolované fakty, podmíněné vědeckotechnickou revolucí (vzrůst počtu duševních pracovníků, kvalifikace pracovníků atd.), a hodnotí další vývoj kapitalismu jako perspektivní. Svou teorii stavějí do protikladu k vědeckému komunismu a marxistické sociologii. Je známo, že sám život neúprosne vyvrací všechny tyto absurdní domněnky buržoazních ideologů. V této souvislosti je třeba ocenit velmi užitečnou práci marxistických vědců socialistických zemí, kteří prostřednictvím problémové komise zástupců akademií věd vydávají informační bulletin *Otázky ideologického boje v souvislosti s koexistencí dvou světových soustav*.⁵

Mírové soužití dvou světových soustav zostruje, jak známo, ideologický boj. V ofenzívě, kterou zahájila marxistická věda proti buržoaznímu, revizionistickému světovému názoru, proti antikomunismu a antisovětismu, má tato práce velký význam. Marxistické vědce ovšem čeká ještě

mnoho dalších nevyřešených úkolů, intenzivnější a komplexnější úsilí při demaskování pavědeckých reakčních idejí.

Závěrem je třeba znova zdůraznit vedoucí úlohu KSSS a ostatních komunistických stran socialistických zemí při rozvoji společenských věd.

V tomto směru sehrál významnou roli XXIV. sjezd KSSS a sjezdy ostatních komunistických a dělnických stran.

Zdrojem dalšího rozvoje historického materialismu, teorie vědeckého komunismu a sociologie jsou historické události probíhající v celém světě: výstavba socialismu a komunismu v zemích socialistického společenství, třídní boje v kapitalistických zemích, národně osvobozené hnutí a boj proti imperialismu v Asii, Africe a Latinské Americe. Rozvoj marxistické společenské vědy je stimulován také potřebami tvůrčího růstu této vědy a její interakci s ostatními vědami.

⁵ Vydává Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV.